

Z. Topelius ja muuan käännösongelma

Aivan samoin kuin Tove Jansson, sai Zachris Topelius nuorisokirjailijana alusta alkaen sekä ruotsin- että suomenkielisten hyväksynnän. Topeliuksen suomentaminen aloitettiin jo varhain, sillä myös suomeksi kaivattiin kipeästi uutta lasten- ja nuorten kirjallisuutta.

Topeliuksen *Läsning för barn 1-8, Lukemisia lapsille (1865-96)* koettiin heti tärkeäksi. Sen merkitysvyydestä kertoo sekin, että 1870-luvulta lähtien tämän vuosisadan ensimmäiselle vuosikymmenelle saakka ilmestyi uusien suomentajien laitos joka kymmenluvulla. Jatkuva käännöprosessi kertoo myös siitä, että suomen kieli oli vireässä kehitysvaiheessa, niin ettei edellisen kymmenenluvun kieli enää ollut tyydyttävä. Suomen kieltä myös kehitettiin tietoisesti. Suomen kielen nykyaikaistumisen voi havaita esimerkiksi Minna Canthin tuotannosta.

En ryhdy selvittämään käännösten muuntumista, vaan keskityn yhteen erityiskysymykseen, jolla on tulkinnallista merkitystä. Tutkiessani Topeliuksen kertomusta *Den fallna julgranen (Kaatunut joulupuu)* havaitsin, että kertomuksen loppu oli käännetty eri tavoin Alli Nissisen ja Kaarlo Forsmanin vuonna 1895 ilmestyneessä *Lukemisia lapsille 7.* osassa kuin Viljo Tarkiaisen ja Walter Juvan vuonna 1905 ilmestyneessä uudessa suomennoksessa *Kaatunut joulukuusi*. Jälkimmäisestä suomennoksesta tuli virallinen suomennos koko 1900-luvun ajaksi, sillä siitä otettiin uusia painoksia vielä 1950-luvulla. Tässä 1952 ilmestyneessä 7. täydellisessä painoksessa mainitaan suomentajina Tarkiaisen ja Juvan lisäksi Ilmari Jäämaa, Uuno Kailas, Elina Vaara ja Katri Vala, jotka esiintyvät myös 30-luvun laitoksen suomentajina. Uusia suomennoksia ei sarjasta ilmeisesti enää kaivattu, vaikka satusuomennoksia tehtiinkin. Kaatuneeseen joulukuuseen en ole havainnut tehdyn muutoksia.

Minun käännösongelmani ei liity suomen kielen kehitykseen, vaan kyse on suomentajien Tarkiainen ja Juva kiinnostavasta väärinlukemisesta, josta tuottuu mahdollisuus lukea kertomus *Kaatunut joulukuusi* naisnäkökulmasta kahdella eri tavalla. Tarkasteluni kohteena on kertomuksen loppu, yleensäkin kerronnassa hyvin merkityksellinen kohta. Nousemme nyt tekstiin lopusta alkuun päin.

Kertomuksen loppu kuuluu ruotsiksi seuraavasti:

- **Hjärtandes!** - utropade **lotsåldermansmor**, medan de åter klädde och **uppreste granen**.
- Nu få vi skynda oss, jag hör bjälrorna klinga därute på isen. Nu komma barnen!

Nissinen ja Forsman suomensivat repliikin näin:

- **Hyvänen aika!** - huusi **luotsivanhuksen muori**, kun he uudelleen koristivat kuusta. - Nyt

saamme kiiruhtaa! **Kuulen** jo kulkusien kilisevän tuolla jäällä. Nyt tulevat lapset!

Tarkiainen ja Juva suomensivat tähän tapaan:

- **Kullanmuruseni!** - huudahti **luotsivanhin**, kun he jälleen koristivat ja pystyttivät kuusta. -
Nyt saamme pitää kiirettä, minä kuulen kulkusten kilisevän ulkona jäällä. Nyt lapset tulevat!

Käännöksissä on pieni pintatason ero siinä, että edellisessä on katkottu kahdeksi virkkeeksi Topeliuksen rinnasteiset päälauseet. Vanhimmassa käännöksessä kuusta koristellaan uudelleen, mutta pystyttämisestä ei puhuta mitään. Tämä unohdus on jälkimmäisessä korjattu, mutta siinä on taas tehty se muunnos, joka tulkinnallisesti on kiintoisa. Repliikin lausuja on nimittäin vaihdettu.

Alkutekstin mukaan se on luotsivanhimman vaimo eikä luotsi itse. Myös miespäähenkilön luonnehdinnassa on ero: toisessa se on luotsivanhus ja toisessa luotsivanhin. Jälkimmäinen on tarkempi. Se vastaa paremmin sitä kuvausta, jonka kertoja antaa luotsin merkittävästä virkaurasta. Hänhän on saanut luotsata jopa tsaaritarta, mistä kiitokseksi Matti Pitkänen on saanut kultakellon ja mitalin.

Huomio kiinnittyy ennen muuta siihen, että "hjärtandes" on suomennettu aivan eri tavoin. Ruotsi-suomi-suursanakirja (1982) antaa vanhimman käännöksen mukaisen tulkinnan '(voi) hyvänen aika (sentään)', mikä siis on oikein. Tarkiainen ja Juva eivät ole ihan väärässä, sillä esimerkiksi vielä 1960-luvun Hirvensalo ja Hedlund antavat sanonnasta suomennoksen 'voi hyvä ystävä, ystävä kulta'. Sen sijaan ilmeinen lapsus on johtolauseessa oleva puhujan muuttuminen.

Loppurepliikistä voi päätellä, että kuusi on kaatunut ja että sen koristeet on saatava taas paikalleen. Tulee kiire, sillä jouluvieraat ovat jo pian perillä. Mihin oikeastaan on aikaa tuhraantunut?

Aikaa on kulunut väittelyyn siitä, pysyykö kuusi pystyssä vai ei pöydällä siinä kuusenjalassa, johon mies aikoo sen sijoittaa. Kun kuusi sitten kaatuu, vaimo nauraa häpeämättömästi ja alkaa opettaa miestäns sokrateslaisella kyselevällä metodilla. Väittelyssä mies jää häviölle, sillä hänen argumentaationsa on varsin kuvitteellista: maanjäristys olisi muka kaatanut kuusen. Eukko perustelee tapahtuman merenkulullisin käsittein: jos taklaus on liian korkealla tai jos painolasti on liian kevyt, menee laivakin kumoon. Puheeseen päästyään eukko tulkitsee tilannetta myös vertauskuvallisena opetuksena inhimillisestä hybriksestä: "Jos ihminen seisoo tässä maailmassa niin kuin joulukuusi korkeasti taklattuna, se on, jos hän on rikkaampi, ylhäisempi, mahtavampi, kauniimpi, oppineempi, viisaampi kuin muut ihmiset, eikä hänellä ole jumalanpelon ja siveellisen vakavuuden kestäväää painolastia, niin hänkin menee kumoon."

Jotta kävisi varmasti selväksi, että vaimo tarkoittaa miestä tuolla ylpeällä henkilöllä, hän toteaa in expressis verbis: "Ja jos sitten itsepäinen ukko, sellainen kuin esimerkiksi sinä, katsoo olevansa viisaampi kuin hänen vaimonsa, eikä hänellä ole tarpeellista käytännöllisen älyn painolastia, että siis ymmärtäisi tehdä tukevan jalan korkealle joulukuuselle, kuinka silloin hänen kuusensa käy?"

Matin on pakko myöntää, että hänessä itsessään on ollut hetki sitten tuollainen ylpeyden henki. Tunnustettuaan vikansa hän puhkeaa sydämelliseen nauruun. Eukko neuvoa nyt miestänsä katkaisemaan latvan, kun ei uutta jalkaa ehditä tehdä, mutta jatkaa samalla opettamista. Nyt hän tulkitsee latvan katkaisemisen vertauskuvana jumalallisista kasvatustoimista ihmisiä kohtaan.

Kertomuksen kuluessa miehen ja naisen valta-asema vaihtuu. Alussa kuusi on kaatunut ja mies ihmettelee tyhmänä, miksi näin on käynyt. Vaimo kuulee rysähdyksen keittiönsä, tulee katsomaan ja alkaa saarnata. Ennen kuin vaimo astuu esiin, kertoja on tullut insertissä mukaan ja selittää, miten merkittävä kansalainen Matti oikeastaan on, niin ettei lukija pitäisi häntä minä tahansa typeryksenä.

Kun vaimon läksytys alkaa, lukija havaitsee, että joku merkittävä henkilö saa nyt opetuksen. Vaimon ylle lankeaa lempeän huumorin valokeila, sillä naiselliseen tapaan käytännöllinen diskurssi laajenee eettisiin ja uskonnollisiin mittoihin. Mies hyväksyy opetuksen, mutta samalla nauraa sydämensä pohjasta. Viisas antaa periksi. Alkutekstin ja vanhemman käännöksen mukaan vaimo palaa alkuperäiseen asemaansa perheen emäntänä, jonka on huolehdittava joulun käytännöstä. Puhuttuaan suunsa puhtaaksi eukko kääntää ajatukset uuteen suuntaan ikään kuin anteeksi pyytäen besserwisser-käytöstään: Hyvänen aika sentään mitä tässä nyt oikein höpistään.

Viljo Tarkiaisen ja Walter Juvan suomennoksessa mies tulee nolatuksi niin kuin alkutekstissäkin, mutta hän kuitenkin sanoo viimeisen sanan. Hänen vaimonsa on hyvin viisas monella tasolla, mutta miehelle hän on pelkästään kultanmurunen. Matin johtoasema säilyy loppuun saakka, vaikka kertomuksen alussa hänet tavataan varsin lapsellisessa tilanteessa. Diskurssi siirtyy korkeammista sfääreistä intiimille tasolle. Hänen on myönnettävä vaimonsa olevan oikeassa jo siitakin syystä, että vaimon antama opetus sisältää heidän yhteisesti hyväksymäänsä ideologiaa, kertojahan luonnehtii heitä "jumalaapelkääviksi, oikeamielisiksi ja kunniallisiksi ihmisiksi".

Käännösvirhe Kaatuneessa joulukuusessa johtaa pohtimaan Topeliuksen suhdetta naisasiaan. Tapaamme Kaatuneessa joulukuusessa käytännöllisen mutta tiedoiltaan laaja-

alaisen naisen, joka hallitsee kaiken.

Vaimosta annetaan korkeita arvolauseita, sillä hän hoitelee ukkoaan kuin kultaukkoa. "Hän on uskollinen, pirteä ja kodikas elämänkumppani", joka pitää miehensä "hel och ren och fin". Mutta naisen nimettömyys panee kysymään syytä. Myöskään tyttärellä, heidän ainoalla lapsellaan, ei ole etunimeä, mutta pojalla on Petter eli Pekka.

Miespäähenkilöllä on nimi Mats Lång, Matti Pitkänen. Se ilmaisee, että hänellä on julkinen identiteetti, joka määräytyy jo virkauran mukaan. Tähtien turvateissa Topeliuksen kertoja korostaa sitä, että nimetön ihminen on kunniaton. Vaimon identiteetti on yksityistä laatua, aviosuhteen mukaan määräytyvä, mutta ei edes puoliso tai vaimo, vaan muori (mor) tai eukko (gumma), koska hän on vanha nainen. Privaatissa myös Matti on ukko. He ovat vanha aviopari, mutta samalla kertomuksen lajissa kuin kansansadun ukko ja akka.

Kaatuneen joulukuusen kertoja tuntuu olevan sentapainen henkilö, joka käsittää naisen yhtä intelligentiksi olennoksi kuin miehen, vaikka hänellä ei ole nimeä. Topelius itse kannatti naisten kouluttamista, toimihan hän jopa naisyhdistyksen sihteerinä. Myös romaanissa *Planeternas skyddslingar* (1886-89, Tähtien turvatit, suom. Th. Hansson, 1890-92) torpparin vaimo Dordei saa määrätä kodin seinien sisällä kaikista käytännön asioista.

Tähtien turvatit on kiintoisa nykylukijalle juuri naisnäkökulmasta, koska kerronta fokalisoi ennen muuta kahden naisen kuningatar Kristiinan ja orvon juutalaistytön Hagarin kautta. Näiden lisäksi se sisältää useita erilaisia naiskohtaloita. Topeliuksen kertoja puolustaa naisten älyllisiä harrastuksia, lahjakkaan Hagarin tapauksessa nimenomaisesti naisten koulutusta vastoin rovinistista näkemystä. Runossa *Verna rosa* tyttöjen pitää antaa kirmata vapaasti epäsovinnaisesti pukeutuneena niityllä mieluummin kuin kuljeskella jonkun tompelin käsipuolella kaupungin kaduilla.

Mutta mihin oppineisuus johtaa? Kuningatar Kristiinan hahmossa se johtaa naiseuden kieltämiseen ja mielivaltaiseen hallintotapaan, Hagarin hahmossa äidilliseen rakkauteen ja viisauteen. Kristiinan tapauksessa kaikki ei johdu oppineisuudesta vaan vallasta, joka on pantu nuoren naisen kannettavaksi. Kumpikin etsii eheää identiteettiä. Nuorten naisten keskustelut tuntuvat hyvin ajanmukaisilta yhä, eikä kertoja tunnu paheksuvan emansipatorisia puheita.

Kristiina tahtoo hallita kuin mies eikä halua antautua miehen valtaan vaan hän tahtoo olla oma itsensä. Tämä on mahdotonta kaikissa muissa suhteissa kuin suhteessa Jumalaan. Kertoja arvostaa tätä yksilöllistä ratkaisua, mutta hän näyttää lukijalle, miltä kuningatar näyttää vallasta luopumisen hetkellä, jolloin hänellä ei ole muuta kuin haalistuneen nimen loisto,

kylmä oppineisuus ja vanhentuneen, itserakkaan naisen heikkous. Kumpikin nainen katoaa tuntemattomuuteen tavoittaakseen oman olemuksensa. Hagar on saanut himoitsemansa vallan, mutta hän luopuu siitä pelastaakseen rakastamansa lapsen. Ylhäisöpiireissä hänen käyttäytymisensä vastaa Kaatuneen kuusen luotsinmuorin tapaa hoitaa asia loppuun vetäytymällä vallasta.

Tarkiainen ja Juva tekivät Topeliuksesta turhan sovinnistisen, mikä sai minut lukijana kohottamaan kulmakarvoja. Kääntäjien misreading, lukuvirhe on hedelmällinen halkeama lähteä arvioimaan uudelleen Topeliusta naisnäkökulmasta.

[Leena Kirstinän ennen julkaisematon esitelmä, joka on pidetty Jyväskylän yliopiston Adalmiinan helmi -seminaarissa 17.7. 1998.]